

ENTORN DE LA DARRERA INSCRIPCIÓ IMPERIAL ROMANA A HISPÀNIA

J. Closa Farrés

*Quis est quem non moveat clarissimis monumentis
testata consignataque antiquitas...*

M.T. CICERO

Encara que és evident i ben coneguda la declamació de L.A. Sèneca contra els coneixements històrics de contingut merament curios, però de limitada importància, no exempta de certa vanitat¹, com podia ser divulgar quin general romà va guanyar per primera vegada una batalla naval, o qui va ocupar la ciutat de Mesina, fets, en general, recollits per contrast a la mateixa època de Sèneca per un escriptor contemporani famós precisament per la seva obra coneguda com el *Liber Memorialis*², no deixa de tenir interès la qüestió de quina és, ara com ara, la darrera inscripció romana de l'antiga Hispània.

Si es realitza una estadística de la data d'aparició o de la cronologia de les diferents inscripcions romanes d'algunes de les antigues delimitacions administratives de l'anomenada Hispània Romana, es pot observar com un nombre considerable ja va ser conegut per alguns humanistes o escriptors hispànics del Renaixement i de l'anomenat Segle d'Or, com Vicente Espinel, Álvarez de Castro o el famós arquebisbe de Tarragona, Antoni Agustín³, mentre que una part no menys

¹ Sen. *De brevitate vitae*, cap. XIII, 1 ss.

² Cf. L. AMPELII, *Liber Memorialis*, ed. E. Assmann, Stuttgart 1935, reed. 1976. Ampeli presenta una galeria de personatges de la Roma antiga semblant a la de L.A. Sèneca a l'obra citada, però amb diferents referències.

³ E. HÜBNER, *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*, vol. II, Berolini 1869, núm. (V. Espinel), 934 (A. Gómez); 3002, J. de Zurita, y p. XV,

digna de consideració han aparegut durant les dues o tres darreres centúries.

Així mateix, si fixem la nostra atenció a les inscripcions romanes conservades de la ciutat de Tarragona i la seva rodalia, és possible observar com algunes han estat comentades amb anterioritat per Antoni Agustín, o, més tard, per Josep Finestres a *Sylloge Inscriptionum Romanarum... Catalauniae*⁴..., al segle XVIII. De la mateixa manera, un bon nombre d'inscripcions apareixen comentades pel canonge Posada⁵, i a l'inici del segle passat per E. Hübner, i algunes per B. Hernández Sanahuja⁶.

És lògic, però, que els nous treballs d'excavacions i recerca hagin contribuït al descobriment de noves inscripcions i restes de gran interès, de tal manera que l'aparició del magno *corpus inscriptionum* de G. Alföldy, amb la seva obra titulada *Die römischen Inschriften von Tarraco* representa una gran labor i n'aporta al mateix temps un nombre molt superior a les conegudes fins a l'edició d'E. Hübner del darrer segle⁷. Hom pot afirmar que les dades epigràfiques, doncs, com la major part dels coneixements humans, encara que siguin científics, resten també subjectes a una contínua revisió i perfeccionament.

Expressament és ben coneguda la primera inscripció romana d'Espanya, com és el famós edicte de L. Pau Emili fent una concessió de terres a la Serrania de Ronda⁸, o els noms dels primers hispànics re-

núm. 32, s.v. «Ant. Augustinus». Cf. també, S. MARINÉ BIGORRA, *Antoni Agustí i l'epigrafia romana de Tarragona*. Quaderns d'Història Tarraconense (en premsa). Cf. també V. Espinal, *Vida de Marcos de Obregón*.

⁴ Cf. J. FINESTRES, *Sylloge Inscriptionum Romanarum quae in Principatu Catalauniae vel exstant, vel aliquando exstiterunt, notis et observationibus* a D.D. Josepho Finestres et de Monsalvo. Scto. Barcinonensi et in Alma Cervariensi Academia legum primario antecessore emerito Cervariae Lacetanorum. Typis Academicis per A. Ibarra viduam. Anno MDCCCLXII. A més de J. Finestres, cal recordar també l'aportació epigràfica del canonge Foguet a Tarragona durant el mateix segle. Cf. HÜBNER, *op. cit.*, II, 4320; 4342; 4354; 4382; 4384; 4387.

⁵ Sobre G. Posada, es pot consultar J. RUIZ PORTA, *El Canonge González de Posada*, B.A. 1914, pp. 121-43. Cf. també HÜBNER, *op. cit.*, II, 4095; 4100; 4122; 4153; 4200; 4205; 4206; 4217; 4220; 4223; 4225; 4236; 4239; 4247; 4252; 4249; 4258; 4277; 4280; 4283; 4286; 4292; 4347; 4350; 4351; 4357; 4375.

⁶ Entorn de la personalitat de B. Hernández Sanahuja i els seus escrits, cf. A. NOGUÉS FERRÉ, *Bibliografía de B. Hernández Sanahuja*. B.A.T., 1936, p. 169 ss. Algunes inscripcions estudiades per ell i esmentades a l'obra d'Hübner són les següents: CIL, II, 4085; 4177; 4209; 4445; 4449; 4450-4451; 4285; 4289; 4298; 4359; 4371.

⁷ G. ALFÖLDY, *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Madrider Forschungen. Band 10. Deutsches Archäologisches Institut, Berlin 1975. Alföldy aporta un total de 1073 inscripcions, incloses les inscripcions cristianes nùms. 937-1073, pp. 412-64.

⁸ CILII², 614; II, 5041. La taula de bronze trobada l'any 1866 es conserva al Museu del Louvre. El decret de L. Pau Emili data de l'any 189 aC. Cf. A. SCHULTEN, P. BOSCH

compensats amb la ciutadania romana, com apareixen registrats a la famosa taula de la Turma Sallvitana, record dels components d'aquest esquadró de cavalleria al servei de Pompeu, antecessor de Pompeu el Gran⁹. Tanmateix, és molt més desconeguda i pràcticament resta sense comentar des de fa gairebé un segle, una curiosa inscripció de Tarragona, que presenta la particularitat de ser la darrera inscripció romana d'Hispania, fet que, a més, solament va ser destacat per un autor. Així, E. Morera i Llauredó, a la seva magna obra titulada *Tarragona cristiana*, esmenta la presència de la darrera inscripció romana d'Espanya a Tarragona¹⁰, capital de la Hispania Citerior al llarg de vuit segles des del primer desembarcament de les naus romanes a les costes peninsulars¹¹.

Hom podria pensar que aquesta característica ha quedat, potser, desfasada per la troballa d'alguna inscripció posterior i també del Baix Imperi, tenint en compte el llarg temps passat des de l'estada d'E. Hübner (el famós epigrafista i historiador de les inscripcions romanes d'Espanya, a Tarragona, coincidint amb la visita de P. Merimée, escriptor i estudiós de l'art antic, ambdós amics de B. Hernández Sanahuja¹², un dels fundadors, compilador i primer director del Museu Arqueològic Provincial de Tarragona) fins a la publicació de l'obra de G. Alföldy, i després de l'estada d'A. Schulten a la mateixa ciutat. Amb tot, la inscripció que apareix ressenyada amb el número 4109 al volum segon del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, redactat per E. Hübner, continua conservant la seva importància, ja determinada fa gairebé un segle¹³.

Aquesta inscripció és molt breu i consisteix en una taula marmòria on apareix el text següent:

GIMPERA, *Fontes Hispaniae-Antiquae*, III. Universitat de Barcelona, 1935, p. 202; A. ERNOUT, *Recueil de Textes Latins Archaïques*, Paris 1957, pp. 57-58.

⁹ J. MALUQUER DE MOTES, *Epigrafia prelatina de la Península Ibèrica*. Universitat de Barcelona, Barcelona 1968.

¹⁰ E. MORERA LLAURADÓ, *Tarragona Cristiana. Historia del Arzobispado de Tarragona y del territorio de su Provincia (Cataluña la Nueva)*, vol. I, Tarragona 1897, p. 54.

¹¹ El primer desembarcament romà es va produir a Empúries l'any 218 aC, però va ser Tarragona la ciutat elegida com a capital ja des dels Scipions. Cf. LIVI XXI, 60, citat i comentat a SCHULTEN-BOSCH GIMPERA, *op. cit.*, pp. 56-57 amb bibliografia. Per a l'estat actual de la qüestió general, vegeu P. BOSCH GIMPERA, «Katalonien in der römischen Kaiserzeit», *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt Geschichte und Kultur Rom im Spiegel der Neueren Forschung*, ed. H. Temporini-W. Haase, vol. II, Berlin-Nova York 1975, pp. 572-600; A. TOVAR. J.M. BLAZQUEZ, *Forschungsbericht zur Geschichte des römischen Hispanien*, *ibid.*, pp. 428-51.

¹² B. HERNÁNDEZ SANAHUJA, «Acueducto romano en Tarragona», *Butlletí Arqueològic*, XLVI, Tarragona 1946, pp. 16-32, esp. p. 16 y lámina-fotografía p. 32 bis.

¹³ *CIL*, II, 4109. Cf. també E. HÜBNER, *Act. Berol.* 1860, p. 238; J.F. ALBIÑANA, A. de BOFARULL, *Tarragona monumental*. Tarragona 1850, p. 228.

el qual ha estat interpretat per E. Hübner amb la lectura següent: *B(omum) F(actum) S(aluti)? D(ominorum) N(ostrorum) Leonis et/Anthemi Aug(ustorum)*.

Darrerament, la mateixa inscripció ha estat editada de nou per G. Alföldy, qui completa la bibliografia fins al moment de la publicació del seu estudi i, a més, dóna una nova interpretació del text:

B(...) F(...) S(...) / dd(ominorum) nn(ostrorum) Leonis et / Anthemi Augg (ustoru)

G. Alföldy considera que les abreviatures de la primera ratlla de la inscripció honorífica dedicada als emperadors Leo i Anthemi, podria interpretar-se d'acord amb d'altres inscripcions imperials que presenten aquestes mateixes abreviatures i per analogia, segons la següent lectura¹⁴: *B(eatissimo) F(elicissimo) S(aeculo)*. Per la seva part, amb anterioritat a Alföldy, H. Dessau, que també publicà aquesta mateixa inscripció, va comentar com eren d'insegures les interpretacions de la significació real de l'abreviatura i afegia, a continuació, la interpretació d'E. Hübner¹⁵.

Personalment crec que els coneixements que posseïm entorn al moment difícil de les darreres dècades de l'imperi romà no fonamenten de cap manera la visió dels anys 467 a 472 dC (és a dir, només quatre anys abans de la deposició del darrer emperador de Roma i d'Occident) com un moment d'alegria, sobretot si es té en compte que és el segle del *Excidium Urbis Romae*, testimoniats pels diferents escriptors romans de l'època com Sant Agustí o Sant Jeroni, i més tard per Hidaci, una de les fonts històriques de l'emperador Anthemi a les terres hispanes, o per Sant Isidor de Sevilla¹⁶. És més conseqüent, doncs, conservar tal vegada el misteri que respecta Dessau, o acceptar la lectura donada per E. Hübner.

El moment de la dedicació de la inscripció queda concretat entre els anys de 468 i 472, dades de l'imperi de Leo i Anthemi, emperadors d'Orient i Occident respectivament. Respecte de l'emperador Anthemi, cal recordar la seva valent lluita contra els bàrbars, en concret els vàndals establerts al nord d'Àfrica, contra els quals va dirigir l'any 468 dC una expedició naval de 1.113 naus i cent mil soldats davant de la

¹⁴ ALFÖLDY, *op. cit.*, núm. 100, p. 57.

¹⁵ H. DESSAU, *Inscriptiones Latinae Selectae*, vol. I, núm. 815, Berlín 1954.

¹⁶ Cf. P. COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques*. Paris 1964³.

ciutat de Cartago¹⁷. Aquest fet segurament justifica la inscripció dedicada a Tarragona en honor dels dos emperadors, com a testimoni d'agraïment de tot Hispània a la seva ajuda, al temps que s'oferia un vot pel feliç desenllaç de l'expedició.

Passat ja el temps d'Alaric, rei dels visigots i restaurador de l'antic imperi romà, havent canviat el seu ideal de convertir la Romània en una Gothia mercès a la influència de la seva esposa Gal·la Plàcidia¹⁸, l'imperi de Lleo i Anthemi coincideix amb el regnat del rei Euric, en una dècada en què Hidaci es fa ressò de les destruccions i desolació de les terres peninsulars sota el domini dels bàrbars¹⁹, i al mateix temps que els visigots temien la creixent puixança dels francs²⁰. Sidoni Apolinar, conscient de l'evolució cíclica dels imperis, ofereix el seu panegíric en vers al nou emperador Anthemi, saludant la seva arribada com un nou August que reconstruïria el llegat dels antics emperadors de Roma, i alhora no pot evitar reflectir el temor dominant: *Q. Caesar, nostri spes maxima saeculi*²¹.

En contrast amb la famosa inscripció de les *Res Gestae Divi Augusti*²², que també havia d'haver figurat entre les inscripcions de Tarragona, el mateix que a la resta de ciutats de l'imperi romà, i on no s'hi coneix cap resta, almenys fins al moment present, fet que com tants d'altres pot canviar per la recerca incansable dels arqueòlegs, la inscripció dedicada a Lleó i Anthemi, redactada els darrers dies de l'imperi romà²³, conté tan sols nou paraules, però la menció dels dos

¹⁷ Cf. O. SEECK, «P. Anthemius», *Pauly-Wissowa. R.E.*, vol. I, Stuttgart 1894, cols. 2365-2368; H.J. DIESNER, «Anthemius», *Lexicon der Alten Welt*, Zurich-Stuttgart 1965, p. 167; J. BARKER, «Italy and the West», pp. 410-76, *Cambridge Medieval History*, Nova York 1911, pp. 392-430; J.B. BURY, *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*, Londres 1923; L. HOMO, *El Imperio Romano*, Trad. de R. Vázquez, Madrid 1961, p. 342.

¹⁸ Cf. OROSII, *Historiarum Adversus Paganos*, VII, 43, ed. P.L., vol. XXXI, cols. 1171-1172.

¹⁹ HYDATHI, *Chronica*, XVI, ed. T. Mommsen, MGH, AA, XI, p. 17: «Debacchantibus per Hispanias Barbaris...»; F. GIUNTA, *Idazio ed i Barbari. Anuario de Estudios Medievales I*, Universitat de Barcelona, 1964, 491-94.

²⁰ HYDATHI, *Chronica*, ed. cit., 244, p. 35: «...sanguis erugit de terra et tota die fluxit significans Gothorum dominatione sublata Francorum adveniente regno».

²¹ APOLL. SID. II, v. 23, a C.S. *Apollinaris Sidonius*, ed. P. Mohr, Leipzig 1896. *G.S. Apoll. Sid.*, ed. C. Luetjohann, MGH, AA, VIII, Berlín 1887, p. 174.

²² E. DIEHL, Cf. *Res Gestae Divi Augusti*. Die Monumentum Ancyranum. Herausgegeben und erklärt, Bonn 1918; *Res Gestae Divi Augusti*. Introd. texto y notas de A. Magariños, Madrid 1951.

²³ El darrer emperador citat a les inscripcions romanes de Barcelona és M. Aureli Caro. Vid. S. MARINÉ BIGORRA, *Inscripciones romanas de Barcelona. Lapidarias y Musivas*. Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona 1973, pp. 34-35. A les inscripcions de Lleida és M. Aureli Numerià. Cf. F. LARA PEINADO, *Epigrafía Romana de Lérida*. Lleida 1973, p. 142.

emperadors ha permès també fixar-ne la cronologia. Per altra part, constitueix un dels pocs testimonis conservats de l'emperador Ant-hemi, a part de les monedes trobades al sud de Gran Bretanya²⁴.

La inscripció present és redactada segons l'estil tradicional de les inscripcions imperials i apareix dedicada a la concepció pagana de la *Salus* augusta, sempre que acceptem la interpretació d'Hübner. Aquesta dedicació és molt significativa, com a reflex de l'època atzarosa de les invasions. És ben coneguda l'existència del temple dedicat a *Salus* al turó del Quirinal, i així mateix la seva menció a diferents autors llatins, des de Plaute²⁵ fins a Tàcit. Com a nota comuna cal ressaltar que l'esment és un reflex de moments de crisi a la història de la Roma antiga, necessitada de l'ajut de les divinitats tradicionals. Encara que es pot argüir que la menció a les comèdies de Plaute és festiva, cal també tenir en compte que Plaute és contemporani de les guerres púniques i de l'expansió de Roma, en tant que Tàcit en fa esment a propòsit de la consulta realitzada en temps de l'emperador Claudi²⁶. Aquest fet podria explicar la presència d'una terminologia paganitzant a la ciutat de Tarragona d'època cristiana. Això no obstant, el text de la inscripció té un clar contingut tradicional, aplicant als emperadors el títol honorífic de *dominus*, que havia estat evitat per August i Tiberi, però que va ser acceptat més tard de forma general²⁷. Aquest fet tradicional explicaria un segon motiu paganitzant en contrast amb l'aplicació d'aquest títol només a Crist, Nostre Senyor, com apareix, per exemple, a les pàgines d'Orosi²⁸.

Les lluites de Lleo i Anthemi contra els bàrbars, en especial els vàndals del nord d'Àfrica justifiquen la dedicació d'aquesta inscripció monumental, darrer testimoni del poder de Roma a la península, acceptat pels pobles bàrbars, sueus i visigots, que encara feien arribar llurs ambaixades fins a Tarragona, l'antiga capital de la Hispània Citerior, i que havia de conèixer la seva destrucció gairebé definitiva sota el rei Euric, només quatre anys més tard²⁹. Aquest fet va determinar en aquesta inscripció el seu caràcter de darrera inscripció romana imperial

²⁴ Vid. per a aquest punt, L. ALCOCK, *Arthur's Britain. History and Archaeology*. A.D. 367-634. Harmondsworth 1973, p. 157.

²⁵ *Pl. Capt.* IV, 2, 84; *Asin.* III, 3, 123; 3, 137; *Cist.*, IV, 2, 76. *Merc.* V, 2, 26.

²⁶ *Tac. Ann.* XII, 23.

²⁷ *Suet. Aug.* 53; *Tib.* 27; *Dom.* 13.

²⁸ OROSI, *op. cit.*, VI, 17.

²⁹ A. SCHULTEN, *Tarraco*. Trad. de L. Pericot, Barcelona 1948, p. 69: «en el 476, Tarragona fue destrozada por el rey visigodo Eurico. Esto era el fin de la Tarraco romana...». Per al temps següent, cf. F. MATEU Y LLOPIS, «Tarragona durante los visigodos», XLIV, *B.A.*, 1944, pp. 69-104; R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*. Barcelona, reed. 1978.

coneguda a Hispània, almenys fins avui, perquè, com diu Sèneca mateix, les generacions properes sempre trobaran alguna cosa més per descobrir³⁰.

³⁰ Cf. SÉN. *Nat. Quaest.*, VI, 5, 3, ed. P. Oltramare, París 1929: «Nulla res consummata est, dum incipit (...) etiam cum multum acti erit, omnis tamen aetas quod agat inveniet...».